

ПОЛИТИЧКИ, ЕКОНОМСКИ И ПРОСВЕТНИ АСПЕКТИ НА ИСЕЛУВАЊЕТО НА ТУРСКО НАСЕЛЕНИЕ ОД МАКЕДОНИЈА ВО ПЕДЕСЕТТЕ ГОДИНИ НА XX ВЕК

Во почетокот на педесетите години започнува еден мошне силен процес на иселување на турското и другото муслиманско население од Македонија, во Турција. Иселувањето својата кулминација ја достигнало во средината на педесетите години по што процесот спласнал, но не престанал.

Иселувањето на турското население всушност претставувало продолжение на процесот започнат со распаѓањето на Османлиската империја, односно продолжување на иселеничките бранови кои кај ова население започнале со Балканските војни. Тешко е да се дадат точни податоци колкава била бројката на населението кое заминало во Турција, но најмасовните иселувања биле веднаш по завршувањето на Балканските војни, па се до средината на дваесетите години, кога дошло до краткотрајно стивнување на иселувањето, за по 1928 година, овој процес повторно да добие во интензитет. Потоа се до 1941 година, процесот на иселување течел постојано, но со намален интензитет. Првите години по ослободувањето повторно, но сега поединечно продолжил процесот на иселување во Турција. Покрај редовните барања за иселување, кои најчесто биле одбивани од страна на властите, било забележано бегане преку границите на припадници на турското малцинство. Во овој период, непосредно по завршување на војната и воспоставувањето на новата власт тенденциите за иселување најчесто биле доведувани во врска со верските и национални чувства.

Процесот на иселување се засилува во 1954 година, особено по изјавата на Лазар Колишевски за весникот "Нова Македонија", од 28-ми март 1954 година, за можноста за иселување.¹ Оттука и во партиските анализи кога се зборува за иселувањето се зборува за периодот пред и по

¹ "Нова Македонија", X, 2.910, 28.03.1954, Братството и единството меѓу македонскиот народ и националните малцинства веќе стана нешто природно во свеста на луѓето; Драган Кљакиќ, Времето на Колишевски, Скопје 1994, 250

овие изјави.² Колишевски во своето интервју нагласува дека не се сложува со терминот иселување, бидејќи во овој процес не постоела никаква принуда врз населението кое сакало да ја напушти Југославија.

Зборувајќи за причините заради кои ова население барало отпуст од југословенско државјанство со цел да се исели во Турција, Колишевски вели: “Што се однесува до причините заради кои се бара отпуст од државјанство можам да речам дека се тие прилично разбирливи. Пред се тоа се роднинските врски, верски побуди под влијание на реакцијата за одење во Турција, најпосле чувството до кој степен еден дел од турското малцинство ја сватило нашата заедница како своја, бидејќи тоа малцинство е сепак турско, припадник на една одредена нација и доколку тоа чувство за оваа наша социјалистичка заедница е поголемо дотолку ќе бидат помали и тенденциите за нејзино напуштање.”³

За иселувањето се зборувало и во Сојузното собрание, односно пратеникот од Косово Хавзи Сулејмани поставил прашање дали Сојузната влада се согласува со ставовите на Колишевски за иселувањето, на што му било одговорено дека ставовите на Колишевски не се во спротивност на политиката на сојузната влада (во смисол на поврзување на иселените семејства) и дека иселувањата од овие простори не се нова појава, како и дека иселувања има и од страна на Македонците во Австралија или Канада.

До овој период иселувањето по некогаш било оценувано и како непријателска дејност, но по овие настани било оценувано дека “...не постојат никакви оправдани политички или економски причини за некаква интервенција на народните власти против иселувањето воопшто, или за ограничување на истото.”⁴ Се разбира и на Турција и биле потребни занаетчи, како и квалификувани стручни кадри, па и земјоделци по финансиската помош што турската влада ја примила од САД, во индустријата и земјоделството, како стратешки партнер во тогаш блоковски поделениот свет. За процесот на иселување најдобро зборуваат бројките, односно решенијата за отпуст од државјанство:

Во 1951 година биле регистрирани само 31 иселено лице; 1952 година, 153 лица; 1953 година, 1.939, лица, но до драстично зголемување доаѓа 1954 година, со 17.396 иселени лица; во 1955 година, оваа бројка го достигнала својот максимум со дури 38.045 отпусти од државјанство односно иселувања, по што од 1956 година, процесот на иселување започнал умерено да слабее со 28.816 иселени; во 1957 година, имало

² Виолета Ачкоска, Братството и единството 1944-1974 помеѓу хармонија и дисхармонија, Скопје, 2003, 276

³ “Нова Македонија”, X, 2.910, 28.03.1954

⁴ ДАРМ, ф. ЦК.КПМ/СКМ, Комисија за национални малцинства, к-72, а.е.1

27.432 иселени; во 1958 година, бројката сеуште паѓала и имало 23.626 отпусти од државјанство, а до 15 март 1959 биле регистрирани 6.362 иселени лица.⁵ Вкупниот број на граѓани кои добиле отпуст од југословенско државјанство, односно се иселиле во наведениов период бил 143.800 лица.

Следејќи го процесот на иселување државните структури во првата половина на педесетите години најчесто заклучуваат дека “ова прилично масовно мигрирање тече политички многу мирно и нормално” и дека немало никакви возбудувања меѓу населението, ниту пак имало раздвижувања во меѓунационалните односи.⁶ Во основа иселувањето на турското население во педесетите години не била историски нова појава, така кај најголемиот дел од населението овој процес се прифаќал нормално. Мошне интересен за анализа е фактот дека миграциониот процес започнува во период кога на територијата на Македонија работеле 144 основни (до четврто одделение) училишта на турски наставен јазик, со над 14.000 ученици и 326 учители.⁷ Бројот на учениците и кадарот во осумгодишните училишта може да се каже дека бил задоволителен за тој период. Наставата во учебната 1951/1952 година, се изведувала во 14 училишта со 1.188 ученици и 54 наставници.⁸

Исто така и во поглед на културниот живот имало видливо напредување во однос на претходниот период. Се до 1953 година, имало еден нормален развоток и видна активност на повеќе турски културно-уметнички друштва. Во градовите низ Македонија активно работеле 12 културно-просветни друштва со над 1.200 членови. Се разбира сета оваа активност почнала полека да спласнува како се зголемувал бројот на иселените лица, а во некои подрачја особено во Источна Македонија безмалку и да престанала сета активност.⁹ Оттука во некои делови од политичкото раководство се поставувало прашањето “зошто токму во периодот кога започнале да се решаваат малцинските и националните

⁵ ДАРМ, ф. ЦК.КПМ/СКМ, Комисија за национални малцинства, к-128,а.е.5, Информација за иселувањето на припадниците на турското национално малцинство од територијата на Народна Република Македонија, 24 август 1959

⁶ ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ, Комисија за национални малцинства, к-72,а.е.1

⁷ Ibidem,...к-84,а.е.86

⁸ Во наредната учебна 1952/1953 година, кога и започнува масовното иселување во Македонија имало 120 основни училишта и осмолетки на турски јазик, со 450 паралелки и 17.822 ученици. Малцинскиот народен театар во Скопје во 1952/53 година дал 44 претстави на турски и албански јазик, а претставите ги посетиле речиси 8.000 гледачи (“Нова Македонија”, X, 2.910)

⁹ Ibid

права на целото население, една прилично голема маса на граѓани ризикува со своите животни интереси и да се иселува во неизвесност”.¹⁰

Заклучокот главно се движел во правец дека идејата и иницијативата за иселување се родила и развила во самото население во услови на остварена рамноправност, дури и во услови на одреден притисок од страна на властите против иселувањето.

Толеранцијата кон иселувањето се сметало дека не бил определен политички потег на властите за поттикнување на иселувањето, односно стихијата на ова движење имала многу подлабоки историски, верски и општествени корени, за да може да се објасни само со одредено незадоволство на турското население од определени состојби. Иселувањето создало и “определена пасивност” кај општествено-политичките организации и другите органи на власта во врска со решавањето на низа проблеми од општествен и културен карактер на турското население. Не се посветувало доволно внимание во решавањето на проблемите од сверата на образованието, како што било прашањето за оспособување на учителски и друг наставен кадар, одржување на постојани училишта на турски наставен јазик и др. Со мотивација дека наскоро ќе се иселат имало примери да не се доделат стипендии на деца од турското национално малцинство.¹¹

Политичките последици од иселувањето започнале да се чувствуваат особено кај албанското население, односно кај еден дел од интелегенцијата (главно учителите), и кај дел од верските службеници кои биле повеќе национално ориентирани со тенденција да се направи платформа под паролата муслиманското население да не се сели, особено да не ги напуштаат пределите на Западна Македонија, бидејќи во тој сличај би останале малцинство и би изгубиле при еден иден референдум, кога населението би решавало дали да живее во состав на тогашна ФНРЈ, или пак да се приклучи кон Албанија.

Карактеристично е што и покрај фактот дека еден дел од албанското население се обидуvalo да добие одобренја за примање во турско државјанство преку менување на националноста, токму тоа придонело да се јави едно раздвижување особено меѓу дел од муслиманските верски службеници, кои во џамиите апелирале населението да не се иселува, да не се декларираат за Турци и сл. Кај дел од поекстремните националисти меѓу Албанците иселувањето се сметало за непријателски чин организиран од страна на властите. Одредени учители барале начин како тоа да се спречи. Дури имало и предлог преку

¹⁰ ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ, Комисија за национални малцинства, к-72, а.е.1

¹¹ Виолета Ачкоска, Братството и единството 1944-1974...285

анонимно писмо да се заканат на турскиот конзулат во Скопје да не издава визи за иселување во Турција, па дури биле фрлани и летоци во кои се повикувало албанското население да не се сели во Турција.¹² Од друга страна имало и примери кога некои верски службеници агитирале за заминување во Турција, или пак во Сирија каде сметале дека ќе имаат поголеми верски слободи. Меѓу турското и муслиманското население се лансирале пароли што побргу да се исели во Турција додека сеуште се отворени границите, или пак да се чека со заминувањето бидејќи од нивното заминување зависело која партија ќе победи на изборите демократската или републиканската.¹³

Во периодот непосредно пред почетокот на масовното иселување, како и за време на неговиот тек, се јавило бранување и во врска со отварањето на училиштата на турски наставен јазик во градовите и некои села во Западна Македонија. Во првите години по ослободувањето пред се заради пасивниот однос на надлежните органи во одредени места Турците и Македонците муслимани посетувале училишта на албански јазик. Турците во Тетово го поставиле прашањето за училишта на турски јазик, а потоа вакви барања биле поставени и во Гостивар, како и во Тетовското село Теарце и Гостиварските села Горна и Долна Бањица и Врапчиште.¹⁴ Сето ова предизвикало реакција кај дел од албанските националисти. Нивниот став бил дека власта сака да го наруши единството на албанските маси, и да го поттикне процесот на иселување. Имало и тврдења дека Партијата и власта ги поддржувале Турците и нивните барања на сметка на интересите на Албанците.¹⁵ Слободно може да се каже дека ваквиот став на одредени интелектуалци и раководители Албанци во врска со отворањето на училишта на турски јазик не бил карактеристичен само во периодот на актуелизацијата на прашањето за иселување во Турција. Напротив овој проблем бил актуелен и непосредно по ослободувањето. Особено некои тогашни раководители како што бил Неџат Аголи член на владата и на Президиумот на АСНОМ, се спротиставувале на отварањето на училишта на турски јазик.

¹² ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ, к-84,а.е.88, Некои прашања за непријателската дејност меѓу учители од шиптарското малцинство, 30.09.1955

¹³ Еден дел од турското население бил целосно неинформиран, па дури сметале дека во Турција ќе можат слободно да носат зар и фересе, или чалми ("Нова Македонија", X, 2.910)

¹⁴ ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ к-27,а.е.56

¹⁵ Со цел да се спречи отварањето на училишта на турски наставен јазик во Западна Македонија главно од редовите на учителите се развивале разни теории дека всушност на тие простори не живее турско население. "Тука порано имаше Турци но кралска Југославија ги исели и нема потреба од турски училишта" или "Има луѓе во Гостивар и Тетово кои зборуваат турски, но тоа се само потурчени Албанци за време на турската империја" (Ibidem)

Карактеристичен пример бил градот Струга каде по негова интервенција и покрај препораката на обласниот Народноослободителен одбор од Битола за изведување на наставата за децата од турската националност на турски јазик до тоа не дошло. На приговорите зошто не се отвара училиште на турски наставен јазик се одговарало дека во Струга не живеат Турци.¹⁶ Обиди за отварање на училишта на албански јазик имало и во селата Октиси и Подгорци каде живееле само Македонци со православна и муслиманска религија.

Сето ова зборува дека политичките импликации кои се јавиле кај дел од албанското население, особено кај учителите и кај дел од државните раководители своите корени ги имале од порано, особено искристализирани за време на окупацијата во Втората светска војна, за обединување на целото муслиманско население на просторите на Западна Македонија под албанскиот етнички чадор.

Националистичките испади не биле единствените проблеми кои се следеле од страна на државните структури во врска со ова прашање. Во Партијата се констатирало дека во местата каде во поголем број живеело турско население пред и за време на иселеничкиот бран дошло до пасивизирање на комунистите од турска националност, како и до пасивизирање воопшто на основните партиски организации во сите општествени должности. За потребите на државните органи кон крајот на 1958 година, биле прибрани податоци за иселените лица во Турција, коишто претходно работеле определени државни служби, како што биле: службеници на Секретаријатот за внатрешни работи, матичари, резервни офицери, членови на СКЈ и др.¹⁷ Најголем дел од членовите на СКЈ по народност Турци во овој период се “пасивизирале”. Еден дел поднеле и молби за иселување. Ваквата состојба можеби била уште поизразена и во селата каде живееле Македонци муслимани. Така во селото Горно Врановци, Велешко, дејствувала партиска организација со 73 членови. Со започнување на процесот на иселување целата организација се распаднала како и да не постоела.¹⁸ Ова зборува за фактот дека членството во

¹⁶ Глигор Тодоровски, Демографските процеси и промени од почетокот на Првата балканска војна до осамостојувањето на Македонија, со посебен осврт на исламизираните Македонци, Скопје, 2001, 331-332

¹⁷ Меѓу иселениците според податоците од Секретаријатот за внатрешни работи имало: 7 службеници во СВР, 24 матичари, 49 милиционери, 97 резервни офицери и 610 членови на Сојузот на комунисти. Во бројот не биле вклучени податоците само од тогашната Скопска околија. (ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ, к-128, а.е.5) Овие податоци од 1958 година можеби на некој начин зборуваат за тоа дека за иселување на се одлучувале само градските чаршиски слоеви, селаните или традиционалистички верски настроеното население, туку и луѓе кои биле етаблирани во тогашната управа и членови на Партијата.

¹⁸ ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ, к-60, а.е.7

Сојузот на комунисти била само површина форма на делување меѓу ова земјоделско и изразито верски ориентирано население. Ваквите членови најчесто биле исклучувани од Сојузот на комунисти без некои големи процедури, освен во некои општински комитети кои ги повикувале своите членови кои се спремале за иселување, ги казнувале за неактивност или ги повикувале на партиска одговорност.

Процесот на иселување освен на политички, можеби уште повеќе се одразил на економски план, се разбира во одредени аспекти на економското живеење. Во секој случај иселувањето на еден дел од населението кој имал свој придонес во економскиот живот не останал без определени последици. Во определени региони дошло до намалување на сточниот фонд, а големи парцели на квалитетно земјиште каде што се произведувале индустриски, градинарски и други култури во извесен преоден период останале необработени. Сето тоа имало свое влијание врз обимот, структурата и приносите во производството. Ваквите последици биле различни во определени реони и во многу зависеле од тоа кој ја преземал земјата од населението кое се иселувало, дали тоа биле земјоделци од истиот реон, со исти работни навики и познавање на условите за обработка, при што промената можела да биде безмалку без последици, или пак земјата била купувана од селани кои доаѓале од попасивните краишта кои имале сосема други работни навики и без познавање на конкретните услови за работа. Врз производството се одразувал и непродадениот имот на иселениците кој или не бил обработуван од никого, или доколку бил преземен од државата не бил преземени сите мерки за негово ставање во стопанска активност.

Заради ваквите проблеми кои се јавувале Државниот секретаријат за финансии при Извршниот совет на Македонија донел Одлука за корисниците и условите под кои би се давале заеми за купување на недвижности од припадниците на турското национално малцинство кои се иселувале од Македонија.¹⁹ Корисници на делот од средствата на Републичкиот инвестиционен фонд наметети за купување на недвижности и инвентар од припадниците на турското национално малцинство кои се иселувале од Македонија можеле да бидат политичко-територијалните единици, земјоделските стопанства, земјоделските задруги и земјоделските установи со самостојно финансирање. Средставата кои би ги добиле наведените организации требало да ги употребат за проширување на постојните земјоделски стопанства или пак

¹⁹ ДАРМ, ф. Извршен совет, к-85, а.е.7 Извршниот совет на Македонија оваа одлука ја донел во времето кога значајно се намалил бројот на иселениците во Турција. Се разбира за ова имало потреба бидејќи одредени површини земја останале необработени

за основање на нови поголеми но претходно морале да дадат определени гаранции за враќање на заемот.²⁰ Секретаријатот за финансии преземал низа мерки за точно евидентирање на иселените домаќинства се разбира од причини кои го засегаа овој ресор сепак целата евиденција се крајот на 1959 година, не била целосно средена. Особено била лоша состојбата во Штипската околина каде што имало и најголем број на иселени домаќинства.

Со цел посеопфатно да го согледаат обемот на промените кои можеле да настанат со иселеничкиот бран државните органи се обидуваа во втората половина на педесетите години да го проценат вкупниот имот на населението кои се иселувало, бидејќи непостоел попис на имотот на овие граѓани. Се проценувало дека граѓаните од турска националност располагаат со близу 100.000 хектари обработлива земја, со околу 350.000 овци и над 80.000 глави крупен добиток.²¹

Се разбира овие бројки треба да се земат само како една ориентациона вредност на имотот со кој располагало ова население.²² Иако властите имале точна бројка на иселените лица, како и на оние што имале поднесено барање за отпуст од државјанство, не можело точно да се утврди колкав дел од проценетиот недвижен и движен имот бил влезен во промет. Иако се водела евиденција за продаените куќи или земјиште тие податоци до 1956 година сè уште не биле систематизирани.

Како карактеристични ќе ги прикажеме податоците за иселените од Скопската околија до почетокот на 1957 година. Иселените домаќинства од Скопската околија располагале со околу 1.400 хектари земја. Најголемиот дел од обработливата земја бил откупен од приватни лица, а само еден мал дел од земјоделските задруги.²³ Како се засилувал процесот на иселување така паѓала цената на недвижностите заради големата понуда. Најниска била цената на куќите и земјиштето во

²⁰ Овој заем бил одобруван со рок на враќање од 20 години, и каматна стапка од 1% годишно. Отплаќањето на заемот започнувало од 1961 година. (Ibidem)

²¹ Проценките се однесуваат на сите граѓани кои 1953 година се декларирале за Турци, а не само за населението кое се иселувало.

²² Во вкупната проценка влегувале и околу 25.000 куќи во селата и 10.600 во градовите што заедно со обработливото земјиште и добитокот се проценувала на над десет милијарди тогашни динари (ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ, к-72, а.е.1)

²³ Карактеристично за иселените од Скопската област барем според овие податоци е дека преовладувале иселеници со послаба имотна состојба. Во просек на едно домаќинство отпаѓале по 1.5 хектари земја главно со слаб бонитет, и според тогашните просечни приноси тешко можеле да се издржуваат многучлените домаќинства само од обработка на земјата (ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ, к-84, а.е.85, Анализа за иселување на турското малцинство од територијата на НО на скопската околија-Скопје)

Велешка и Штипска околија, како заради големата понуда и послабиот бонитет на земјиштето, така и заради помалата побарувачка, од причина што во овие краишта имало помалку доселеници, за разлика од Скопската област каде доселувањето, а со тоа и побарувачката била најголема.²⁴

Во некои околии како Охридската или Тетовската цените на недвижностите биле доста повисоки, бидејќи се работело за градски куќи. Карактеристично е дека безмалку во сите околии продажбата на недвижниот имот се вршела на приватни лица, учеството на задругите се до 1956 година, било минимално, а државата во откупот безмалку и да не учествувала. Според важечките законски прописи било предвидено сите лица кои се иселувале претходно имотот да го понудат на Народните одбори, па доколку тие не биле заинтересирани за купување тогаш имотот можел да се продава на други лица. Ова особено важело за обработливото земјиште кое малку се откупувало од страна на државата. Причините за незаинтересираноста на државата за откупување на земјиштето биле од финансиска природа, како и заради расцепканоста на парцелите.

За економскиот аспект до иселувањето се дискутирало и на состанокот на Извршниот комитет на ЦК на СКМ во јануари 1957 година. Било констатирано дека ниту еден државен орган систематски не ја следел целокупната проблематика околу иселувањето вклучувајќи ги и економските и финансиските аспекти. Пред сè се мислело на земјиштето и куќите што останувале по иселувањето на населението. Нерешените прашања на недвижностите требало да се решат применувајќи ги прописите за национализација, а стопанските организации не биле заинтересирани за откуп на земјата заради парцелизираноста и постапноста на иселувањето од повеќето краеве. Се препорачувало да се разгледа можноста за создавање на големи земјоделски стопанства каде што иселувањето било речиси целосно.²⁵ Се препорачувало што побрзо да се реши прашањето со обработливата земја која останала непродадена, а која имала економска вредност, со кредитирање на стопанските

²⁴ ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ, к-72, а.е.1 Од оваа констатација за немање на интерес за купување на земја во Штипско и Велешко исклучок прават селата Горно Оризари и Црквино во Велешката околија каде во педесетите години на местото на целосно иселеното турско население масовно се населиле муслимани од Санџак.

²⁵ Се мисли на некои села во Велешко и Овчеполието каде останале големи комплекси на земја необработени во средината на педесетите години, особено во некои села од каде што населението се иселило за релативно кратко време.

организации, а каде што тие биле незаинтересирани останувало да се изнајде решение на друга основа²⁶ веројатно преку национализација.

Според законските прописи недвижниот имот кој останал непродаден или непренесен на друго лице од страна на сопственикот подлежел на национализација. Но неможе да се каже дека национализацијата опфатила некои големи површини на земја, вкупната површина изнесувала 826 хектари заклучно со 1956 година.²⁷

Имало определени случаи кога лицата кои добиле отпуст од југословенско државјанство подолго време да не бидат во состојба да ги продадат своите имоти или пак да извршат пренос врз други лица, по што некои од нив барале да им биде вратено државјанството. Во овој контекст влијание имал и Законот за национализација на наемните згради и градежно земјиште,²⁸ според кој земјиштето кое се наоѓало во потесните градежни реони било национализирано. Законот бил донесен на 25.11.1958 година, и се случувало веќе тие имоти да биле продадени, а купувачите заради одредбите на Законот неможеле да добијат купопродажен договор, затоа што не бил извршен судски пренос на земјиштето или куќата пред донесувањето на Законот. Вакви случаи имало во Струга, Кумановско, Битолско. Секретаријатот за финансии побарал од народните одбори да утврдат дали ваквите случаи се бројни. Било утврдено дека ваквите случаи биле инцидентни.²⁹ Со цел да не се јавуваат вакви проблеми Сојузната комисија за национализација со писмо од 8-ми мај 1959 година, дала појаснување за тоа дали градежното земјиште кое влегло во потесниот градежен реон³⁰ ќе го одземе народниот одбор или ќе му се остави на користење на новиот сопственик, за што требало да одлучи народниот одбор. Ваквите прашања релативно брзо се решавале особено во градовите каде имало голема потреба за градежно земјиште.

Процесот на иселување се почувствувал и на просветен план. Од ослободувањето образованието на турски јазик започнало рапидно да се

²⁶ ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ, к-66, а.е.44, Записник са састанка Извршног комитета ЦК СКМ оржаног 18. јануара 1957 године. На овој состанок присуствувале: Видое Смилевски, Љупчо Арсов, Вера Ацева, Крсте Црвенковски, Страхил Гигов, Борко Темелковски и Лазар Колишевски.

²⁷ Од вкупната површина на национализирана земја најголемиот дел бил во Велешката околија 561 хектар, Охридската 167 ха, Кумановска 43 ха, Штипска 55 ха, додека во Тетовската околија немало национализирана земја по основ на иселувањето. (ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ, к-72, а.е.1)

²⁸ Службен лист на ФНРЈ 52/58

²⁹ Имало 15 вакви случаи во Охридската околија и 8 регистрирани во Кумановско (ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ, к-128, а.е.5)

³⁰ Се однесува на земјиштето околу куќите кое иселениците го продале заедно со куќите

развија. Но по 1954 година, бројот на децата како последица на иселувањето започнал да опаѓа. Во учебната 1956/1957 година, бројот на основните четворогодишни училиштата бил преполовен во однос на 1954 година. Намалување имало и во бројот на учителскиот кадар.³¹ Во Штипската околина намалувањето на бројот на училиштата и учениците бил адекватен на намалувањето на бројот на турското население во оваа околина, за разлика од Тетовската околина, каде што и покрај зголемувањето на турското население на пописот 1953 година, во однос на 1948 година, не дошло до зголемување на бројот на учениците кои наставата ја следеле на турски наставен јазик.

Особено важно било прашањето на кадарот кој ја изведувал наставата на турски јазик. Со процесот на иселувањето овој проблем кој постоел и претходно само се усложнил. По 1944 година, биле организирани курсеви преку кои се оспособувал кадар за работа во училиштата, но еден дел од нив кои веќе стекнале искуство во просветата, се иселиле, а на нивно место морало да се создава нов кадар кој заостанувал во квалитетот на изведувањето на наставата. Заради ваквата ситуација нивното понатамошно доквалификување се поставило како нужен императив за подобрување на квалитетот на наставата. Но се јавувал проблем што и дел од од новоквалификуваните просветни работници се иселувале. Оттука се јавило размислување сите кои би поминале низ курсевите за оспособување на просветен кадар за наставата на турски јазик да се условат со определен договор за останување во учителската служба одреден период. Со ова се целело да се обезбеди наставен кадар кој би ги задоволувал потребите за одвивање на наставата на турски јазик додека траел процесот на иселување.³² Но не се намалувал само бројот на децата кои ја следеле наставата на турски јазик. Во селата каде живееле Македонци муслимани исто така дошло до осипување на децата како последица на иселувањето и кај ова население. Во некои села дошло и до укинување на училиштата заради иселување на целото население, како што било селото Умово, Скопско.³³

За прашањето за одвивањето на образовниот процес на турски јазик се дискутирало и на на состанокот на Извршниот комитет на ЦК СКМ на 18. јануари 1957 година. Во заклучоците меѓу останатото се

³¹ Во учебната 1954/55 година во четворогодишните основни училишта наставата ја следеле 14.155 ученици на турски наставен јазик во 144 училишта, а наставата ја изведувале 326 учители, за три години бројот на училиштата како последица на иселувањето бил намален на 71, во кои учеле 10.949 ученици, а работеле и 214 наставници. (ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ, к-84, а.е.86)

³² ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ, к-84, а.е.86

³³ ДАРМ, ф.Извршен совет,к-103,а.е.16 Решение за укинување на Основното училиште во село Умово од 23.04.1962 година

констатирало дека е потребно културно-просветните и образовни прашања да се проучат од републичките и околските совети за образование и култура и да се донесат конкретни прашања. Прашањето за наставниот кадар требало да се решава брзо, меѓу другото и преку менување на постојните прописи за оформување на знаења и квалификации за наставниот кадар.

Се предвидувало идејно-политичката активност да се зголеми, а односот кон турското национално малцинство да не се менува бидејќи и покрај иселувањето, турското население останало да живее во Македонија во значителен број.³⁴ Државните фактори постојано нагласувале дека и покрај намалувањето на учениците на кои ја следеле наставата на турски јазик, политиката во однос на образованието нема да претрпи битни измени ниту во поглед на обезбедување на материјални средства, ниту во поглед на оформувањето на наставен кадар за непречено одвивање на наставата.³⁵

Во однос на изданијата на учебници и останатата литература на турски јазик како од писатели кои твореле на турски јазик, така и преводи се продолжило со издавањето. Во 1955 година, биле издадени триесет книги и брошури со научно-популарна содржина во тираж од безмалку 60.000 примероци. Биле печатени и дела од турски автори од Македонија, а се издавале и учебници за потребите на учениците. Но после 1955 година, особено во наредните две години освен издавањето на пет учебници за основните училишта, друга литература не била издадена.

Весникот “Бирлик” како орган на тогашниот Социјалистички сојуз продолжил да излегува со таа разлика што наместо како неделник излегувал на петнаесет денови. Но тиражот на весникот бил стабилизирани и покрај тоа што еден дел од читателите се иселиле. Тоа се објаснувало со фактот дека бил зголемен интересот за учење на турскиот јазик од страна на населението кое се подготвувало за заминување во Турција, а турскиот не бил негов мајчин јазик.³⁶

³⁴ ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ, к-66, а.е. 44

³⁵ Во одредени подрачја особено во Источна Македонија останале малку ученици Турци, а некаде било тешко да се најде соодветен кадар заради што и се предлагало во ваквите случаи децата да се насочуваат на настава на македонски јазик, со посебно изучување на турскиот јазик. (ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ, к-84, а.е. 86)

³⁶ На турски јазик се издавал и детскиот месечник “Севнич” чиј тираж исто така не се намалувал. Во периодот до 1955 година, биле преведени дела од 11 странски автори во тираж од 23.000 примероци, а вкупниот тираж на издадени книги на турски јазик изнесувал над 142.000 примероци што за периодот на средината на педесетите години било голема продукција. Државните органи настојувале установите кои се бавеле со турската култура јазик и образование да бидат што поактивни, да влијаеле врз таквите институции во внатрешноста за она

Во духот на времето во кое се живеело властите предлагале да се посвети посебно внимание на потребата од издавање на марксистичка литература “ како од нашата социјалистичка стварност, така и од класичната марксистичка литература, имајќи во предвид дека ова население се иселува во една изразито заостаната капиталистичка земја како што е Турција.” Сето ова покажува дека властите настојувале она население кое решило да остане во Македонија да ги има истите можности за развој како и до средината на педесетите години кога започнува процесот на иселување. Со ова комплексно прашање било ангажирано највисокото тогашно раководство на Македонија, од една страна да ги согледа причините за едно вака масовно мигрирање, а од друга страна да ги намали последиците (политички и економски), од иселувањето што се јавувале во некои краишта на Македонија. Но иселувањето се одвивало се до оној момент, додека имало поголема маса од населението подготвено да го прифати предизвикот, да се исели во својата матица (како што размислувале поголем дел од мигрантите), без разлика на неизвесноста што таму го очекувала.

население кое одлучило да остане во Македонија да може впоправилно да ги разбере и да ги толкува општествените промени како и да се активира и вклучи во напорите за изградба на нови односи кај насг (ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ, к-84,а.е.86, *ibid*)